Fiziker Róbert

Áldozat vagy csatlós? Az anschluss vitás kérdései

A 20. századi Ausztria történetét néhány, magyar nyelven is hozzáférhető szakirodalmi munka taglalja, ugyanakkor a tekintélyuralmi rendszerek sorában Ausztriáról alig történik említés, az anschluss pedig a hitleri német külpolitika lépéseként jelenik meg. Az érdeklődő még esetleg annyit tudhat, hogy 1918. november 12-én az osztrák nemzetgyűlés kimondta a Németországhoz csatlakozást. *Az „állam, amit senki sem akart,"* tehát már születése pillanatában életképtelennek tartotta magát, és ettől a folttól a későbbiek során sem tudott megszabadulni. Erwin Riegel szerint az új állam *„már az első mondatával, amit egyáltalán kimondott, rögtön öngyilkosságot követett el."*[1] November 12-én csak a Károly császár mellett végig kitartó Wilhelm Miklas, későbbi köztársasági elnök szavazott a monarchiára, illetve volt az államformáról szóló népszavazás kiírása mellett.[2] Miklas 1938-ban az osztrák állami ellenállás utolsó bástyájaként küzdött az anschluss ellen.[3]

A csatlakozást a békeszerződés ugyan megakadályozta, de az anschluss gondolatát a nyomasztó politikai és gazdasági nehézségek közepette nem tudta kioltani. A demokrácia 1930-as évekbeli meggyengülésével párhuzamosan került mindinkább előtérbe a nemzetiszocializmus anschluss-propagandája, amellyel szemben az osztrák államtudat erősítésén fáradozó, a demokráciát 1933–1934-ben felszámoló korporatív Ausztria ötéves harc után elbukott. 1938. március 12-én Hitler *„virággyőzelmet"*[4] aratott, *„az 'osztrák tyúk' beleesett a német leveses fazékba."*[5] A konzervatívok, a szocialisták és a nemzetiszocialisták között egyensúlyozó kormánynak nem sikerült az államot igenlő erőket egyesíteni, a nyugati hatalmak pedig Ausztriával kapcsolatban *„csak jámbor óhajokat"* fogalmaztak meg, *„garanciákat nem."*[6]

---

[1] LENDVAI, Paul: *Az osztrák titok. 50 év a hatalom kulisszái mögött.* Sanoma Budapest Kiadói Zrt, Budapest, 2007. 27.

[2] WAGNER, Friedrich: *Der österreichische Legitimismus 1918–1938. Seine Politik und Publizistik.* Wr. Ungedr. Dissertation, 1956. 8.

[3] KINDERMANN, Gottfried-Karl: *Konservatives Denken und die Frage der österreichischen Identität in der Ersten Republik.* In: RILL, Robert – ZELLENBERG, Ulrich E. (Hg.): *Konservativismus in Österreich. Strömungen, Ideen, Personen und Vereinigungen von den Anfängen bis heute.* Leopold Stocker Verlag, Graz-Stuttgart, 1999. 213–230, itt 214.

[4] Alfred Jodl, a német vezérkar honvédelmi osztályának irányítója azt tanácsolta a szervezőknek, hogy a gépkocsivezetők feltétlenül tegyenek fel szemüveget, különben a virágok kiszúrják a szemüket. MAYERHOFER, Rainer: Österreichs Weg zum Anschluss im März 1938. http://www.wienerzeitung.at/linkmap/personen/miklaspopup.htm

[5] Ezt az olasz külügyminiszter már 1938. február 19-én feljegyezte a naplójába. LÖWENTHAL, Max: *Doppeladler und Hakenkreuz. Erlebnisse eines österreichischen Diplomaten*. Wort und Welt Verlag, Innsbruck, 1985. 149.

[6] ORMOS Mária: *Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936.* Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1969. 373. Az 1935. áprilisi stresai konferencia után Anglia, Franciaország és

Az anschlusshoz vezető út

Az anschluss kérdése folyamatosan napirenden volt, és – változó intenzitással, de – végig meghatározta az osztrák politika két világháború közötti történéseit. A *„Heim ins Reich!”,* az *„Ein Volk, ein Reich!”* és a *„Großdeutschland unsere Zukunft!”* jelszavai már 1918–1919-ben tömegeket mozgattak meg Ausztriában. Ezért mondta később Schuschnigg kancellár, hogy *„a döntés 1938. március 11-éről a valóságban már 1918 novemberében megszületett.”*[7] Karl Renner 1945-ben azzal indokolta 1918. évi politikáját, hogy Ausztria akkori gazdasági helyzetéből, az éhségtől és a munkanélküliségtől való félelemből az egyetlen lehetséges kiutat az Ausztriát egy nagy gazdasági térség részévé avató anschluss nyújtotta. A szociáldemokraták másik alapvető mozgatórugója a vörös, azaz a szocialista Németországgal való egyesülés igénye volt. Ugyanakkor a szociáldemokraták azután is kitartottak az anschluss mellett, miután véglegessé vált, hogy Németország politikai fejlődése más irányt vesz.

1919. március 2-án a két német állam képviselői titkos jegyzőkönyvet írtak alá, amelyben rögzítették, hogy *„a lehető leggyorsabban”*[8]végrehajtják a két állam egyesülését. Szeptember 2-án Renner kézhez kapta az osztrák békeszerződés tervezetét, amelynek 88. cikkelye[9] kimondta: *„Ausztria függetlensége megváltoztathatatlan, hacsak a Népszövetség Tanácsa nem egyezik bele a változtatásba. Ezért Ausztria kötelezettséget vállal, hogy az említett tanács egyetértését nem számítva, tartózkodik minden olyan cselekedettől, amely közvetve, közvetlenül, vagy bármilyen egyéb úton függetlenségét veszélyeztethetné.”*[10]

Ekkor úgy tűnt, hogy az anschluss kérdése lekerült a napirendről. A békeszerződésben rögzített jelentős területveszteség és az egyre nagyobb nyomor azonban széles tömegek számára még életképtelenebbé tették az új államot, és most aztán tényleg az anschluss tűnt az egyetlen kiútnak. Az irányító szerepet a tartományok, mindenekelőtt Tirol, Salzburg és Stájerország játszották. A köztársaság a sokkoló háborús vereség után és a gazdasági-szociális problémák közepette hosszú hónapokon át szabályos harcot vívott állami területéért. A tiroli népszavazáson a szavazatok 98,5%-a támogatta az

---

Olaszország kiállt Ausztria függetlensége fenntartásának szükségessége mellett – talán ez volt Schuschnigg első és utolsó külpolitikai sikere.

[7] BROOK-SHEPHERD, Gordon: *Zita. Die letzte Kaiserin*. Biographie. Zsolnay, Wien, 1991. 349–350.

[8] STEININGER, Rolf: *12. November 1918 bis 13. März 1938: Stationen auf dem Weg zum „Anschluss”.* In: STEININGER, Rolf – GEHLER, Michael (Hg.): *Österreich im 20. Jahrhundert. Von der Monarchie bis zum Zweiten Weltkrieg.* Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 1997. 104.

[9] Ez eredetileg csak a német békeszerződés része lett volna, de kiderült, hogy a weimari alkotmány tartalmaz egy olyan rendelkezést, hogy Ausztria a Német Birodalomhoz való csatlakozásáig tanácskozó jogot kap a Reichsrat munkájában való részvételre. GOLDINGER, Walter - BINDER, Dieter A.: *Geschichte der Republik Österreich 1918–1938*. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, R. Oldenbourg Verlag, München, 1992. 76.

[10] A szövetségesek az ezzel kapcsolatos döntést már 1919. április 22-én meghozták. Uo. 73.

anschlusst. Kufsteinnél, Scharnitznál (és később Salzburgnál) azonnal el is távolították a határsorompókat. (1938. április 5-én Innsbruckban Hitlernek átnyújtották a népszavazás dokumentumait.) A salzburgi népszavazáson a szavazók 98,8%-a, a szavazásra jogosultak 73%-a mondott igent az anschlussra. Ezek a tartományok nem a szocialista Németországhoz való csatlakozást kívánták, hanem éppenséggel meg kívántak szabadulni a *„vörös, elzsidósodott Bécstől."* Richard Steidle, tiroli Heimwehr-vezető így fogalmazott: *„Leghőbb kívánságom, hogy ez a lehetetlen állam bűzölögve felbomoljon, és Tirol megszabaduljon a gyűlölt bécsi vircsafttól."*[11] Az osztrák szövetségi tartományok inkább lélektani, semmint nemzeti-kulturális alapokon nyugvó anschluss-mozgalmának a sorozatos francia fenyegetőzés (a kölcsönszerződésről folytatott tárgyalások leállítása, sőt az ország területének felosztása a szomszédok között) parancsolt megálljt.

Ezután Ignaz Seipel kancellár az anschluss nélkül kívánta stabilizálni az országot, ahol több mint 20% volt a munkanélküliek aránya, magas az infláció és pénzügyi összeomlás is fenyegetett. Seipel azt a taktikát választotta, hogy a további esetleges fejleményekért a győztes hatalmakra hárította felelősséget, miközben arról próbálta meggyőzni őket, hogy Ausztria fennmaradása nemzetközi szükségszerűség. Végül a Népszövetség 650 millió aranykorona hitelt hagyott jóvá Ausztriának az 1922. október 4-én aláírt genfi jegyzőkönyvekben. Az Osztrák Köztársaság kötelezte magát, hogy az elkövetkező húsz évben nem adja fel függetlenségét, *„tartózkodni fog minden olyan cselekedettől, és minden olyan gazdasági vagy pénzügyi kötelezettség-vállalástól, mely alkalmas lenne arra, hogy közvetlenül vagy közvetett módon károsan befolyásolja ezt a függetlenséget."*[12] Az osztrák politikai gondolkodást jelentős mértékben meghatározó európai színvonalú államférfi, pártja szellemileg legjelentősebb személyisége, az osztrák Páneurópa-mozgalom elnöke 1932 augusztusában hunyt el. Az 1930-as években is továbbvitt gondolatai, a két német állam egymásmellettisége, illetve a *„keine Kombination ohne Deutschland",*[13] a semmit Németország nélkül alapelv meghirdetése mellett a semlegesség előfutára és az egységes Európa látnoka volt.

1925-től a gazdasági helyzet ismételt romlásával párhuzamosan a két ország vonatkozásában számos területen folyt egy fokozatos, gyakorlati összehangolódási folyamat. A német tőke egyre jelentősebb szerepet játszott az osztrák gazdaságban; az osztrák gazdasági szakemberek többsége a nagy belső piacot, az idegenforgalom fellendülését és tőke beáramlását ígérő, Bécset a *„Kelet Hamburgjává"* változtató anschluss mellett volt.[14] Az 1920-as évek közepétől, Locarno után Németország nagyobb külpolitikai cselekvési szabadságot kapott és fokozatosan felértékelődött a Duna-völgy jelentősége. Tehát a *„kombináció Németországgal,"*[15] azaz a német irányítás alatt álló Duna-medence modellje már ekkor teret hódított, sőt gazdasági

[11] Steininger: i. m. 109.
[12] Uo. 111.
[13] 1928-ban hirdette meg híres tételét, mely szerint Ausztria nem fog csatlakozni olyan hatalmi csoportosuláshoz, amelynek nem tagja Németország, a tulajdonképpeni Közép-Európát kitöltő nagy állam.
[14] ELVERT, Jürgen: *Mitteleuropa! Deutsche Pläne zur europäischen Neuordnung (1918–1945).* Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1999. 119.
[15] Ormos: i. m. 66.

értelemben a német előretörés már Hitler hatalomra jutása előtt lezajlott, és csak ezt követte a jelentős bel- és külpolitikai orientáció-váltás. Eközben az önálló osztrák nemzet hirdetői már az 1920-as években letették az osztrák nemzeti öntudat későbbi fejlődéséhez szükséges ideológiai alapokat, mindent megtettek azért, hogy Ausztriát olyan önálló, hazafias öntudattal rendelkező német államként fogadtassák el, amely nem kíván alárendelődni más német néptörzsnek.[16] Ezzel szemben az 1930-as évek elején az volt az általános vélekedés, hogy az osztrákoknál egyedülálló módon semmiféle patriotizmust nem lehet felmutatni, és a hivatalos Ausztria semmiféle, a németeket figyelmen kívül hagyó, vagy velük szemben megvalósítandó kísérletet nem támogatna.[17]

Az osztrák-német vámunió terve (1931) a dunai térségbe nagyhatalomként visszatérni szándékozó Németország egyre aktívabb politikájának első logikus lépése volt. Az erőteljesebb német-osztrák közeledést három tényező segítette elő. Egyrészt a gazdasági világválság az osztrák gazdaság helyzetének további romlását idézte elő. Johannes Schober kancellár kijelentette, hogy Ausztria nem képes saját erőből szanálni a pénzügyeket és a gazdaságát, és segítséget csak egy szomszédos, nagyobb gazdasági területhez történő csatlakozás nyújthatna.

Időközben Ausztriában jelentős politikai befolyásra tett szert a Heimwehr, a nacionalista és konzervatív erők militáns és antimarxista mozgalma, amely elutasította a *„vörös”* köztársaságot és autoriter államot akart. Azzal a németek is tisztában voltak, hogy a Heimwehr teljes győzelme egyet jelentene egy félfasiszta diktatúra bevezetésével, és általa Ausztria az olasz-magyar blokkhoz kötődne, amely komoly fenyegetést jelentene a német-osztrák kapcsolatok alakulására. Végül Aristide Briand francia külügyminiszter 1929 szeptemberében terjesztette elő a Népszövetség tanácskozásán az európai államok föderatív közösségének tervét. Ennek megvalósulása természetesen az európai politikai és területi *status quo* rögzítését, azaz a német nagyhatalmi és revíziós politika végét is jelentette volna. A német diplomácia célja a dunai térségben, Délkelet-Európában kiépítendő nagyhatalmi állás megalapozása volt, amelyhez az első logikus lépés Ausztrián át, azon belül az osztrákokkal kötendő vámunión keresztül vezetett.

A német kezdeményezésre megindult tárgyalásokat a szerződéstervezet megalkotásáig titokban akarták folytatni, de egy indiszkréció folytán az elképzelést 1931. március 21-én nyilvánosságra kellett hozni. Az 1931 májusában jelentkező német és osztrák bankválság hatására (miután Franciaország kivonta betéteit a bécsi Creditanstaltból) végül a két állam szeptemberben hivatalosan is elállt a projekttől. A hágai Nemzetközi Bíróság úgy döntött, hogy a vámunió ellentétes a genfi jegyzőkönyv vállalásaival, ugyanakkor a tizenötből csak hat bíró vélekedett úgy, hogy a terv egyben a békeszerződés nevezetes 88. cikkelyét is sérti.[18] Renner később úgy vélekedett, hogy az anschluss problematikája *„veszélyes formában került ismét napirendre”,* és a

[16] WERKMANN, Karl: *Otto von Habsburg. Ein ungelöstes europäisches Problem*. Ralph A. Höger-Verlag, Berlin–Wien–Leipzig, 1932. 264.
[17] NPA 232. Jorda párizsi sajtóattasé jelentése, 1932. március 1.
[18] Elvert, 130.

felkorbácsolt nemzeti érzésekből a legtöbbet a hitleri mozgalom profitált.[19] A politikai válság gyenge kormányokat eredményezett, a Népszövetség is jelentősen veszített tekintélyéből. Ausztria az 1932 júliusában aláírt lausanne-i jegyzőkönyvekben ismét lemondott az anschlussról. Az európai államrend ellen intézett kihívás külpolitikai következményeként a nemzetközi együttműködés genfi szelleme helyére olyan robbanásszerű folyamat lépett, amely Németországnak Hitlert, Ausztriának Dollfusst eredményezett. Nem véletlen, hogy Herbert Hoover amerikai elnök a vámuniós tervezet jelentőségét a szarajevói merénylethez hasonlította. Mindamellett a német és az osztrák kormány meglepő naivitásról tett tanúbizonyságot, amikor mintegy a hátsó ajtón becsempészve akarta tető alá hozni az anschlusst.

Az első anschluss-kísérlet

A Franz von Papen bécsi német követ által képviselt *„evolúciós megoldásig”,* majd annak 1938. márciusi felgyorsításáig és lezárásáig az 1918–1919. évi anschluss-eufórián, a tartományok 1921-es csatlakozási mozgalmán és a vámuniós terveken kívül a Hitler által kezdetben kívánt *„gyors megoldás”* kudarcán keresztül vezetett az út. 1933–1934-ben a hatalomra került Hitler a mozgalom dinamikáját kihasználva az anschluss lehető leggyorsabb megvalósításával próbálkozott, amely az osztrák nácik elvetélt puccskísérletéhez vezetett.

Az 1930-as évek közhelyszerű állítása volt, hogy Ausztriával nem szabad mostohán bánni, különben Berlin karjaiba menekül. Az osztrákok pedig úgy vélték, *„ha jól mennek a dolgok, 80%-ban ellenzik az anschlusst, 20% támogatja. Ha rosszul, az arány fordított.”*[20] Hitler már a Mein Kampf első oldalán követelte: *„Német-Ausztriának ismét egyesülnie kell a nagy német anyaországgal, éspedig nem holmi gazdasági ok miatt. Nem, nem: ennek az egyesülésnek még akkor is be kell következnie, ha az gazdaságilag közömbös vagy akár káros lenne. Azonos vér egy államba való.”*[21]A nemzetiszocialista propaganda[22] egészen 1938 márciusáig tartotta magát az így kijelölt irányvonalhoz, bár a faji gondolat jelentősége egyre kisebb szerepet játszott a náci anschluss-politika motívumai között. Nagy-Németország és a hitleri külpolitikai program megvalósításának első feltétele az anschluss volt.

Napirenden voltak a robbantásos merényletek; az ún. *„ezermárkás sorompó”* az osztrák idegenforgalmat és a gazdaságot akarta megbénítani a be- vagy átutazni szándékozók megadóztatásával, és ilyen módon Ausztria belső gleichschaltolását elérni. A hitleri feltételekkel megvalósuló anschluss-szal szembeni egységes fellépésre nem volt esély, mert az ország egymással kibékíthetetlenül szemben álló táborokra

[19] RENNER, Karl: *Österreich von der Ersten zur Zweiten Republik.* Wien, 1953. (Nachgelassene Werke, Bd. II.) 100.

[20] Idézi H. HARASZTI Éva: *Békéltetők. A brit külpolitika az 1930-as években*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981. 118.

[21] HITLER, Adolf: *Mein Kampf.* Santon, Interseas Ed, 1996.

[22] Az Ausztria elleni rádió-, sajtó- és röpcédula-hadjáratot a német propaganda-minisztérium Megerle-irodája irányította. KEREKES Lajos: *Az osztrák tragédia 1933–1938.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1973. 40.

szakadt, majd megkezdődött az a fokozatos államcsíny, amellyel a Dollfuss-Schuschnigg kormányzat megfojtotta a köztársaságot, és hozzálátott a *„hivatásrendi alapokon és erős autoriter vezetés alatt álló Ausztria szociális, keresztény, német állama”*[23] megteremtéséhez. Gottfried-Karl Kindermann szerint az osztrák hivatásrendi állam volt az első államilag szervezett résistance-mozgalom Európában.[24] A hagyományos hadseregre támaszkodó, számottevő korszerű haderővel nem rendelkező, deklaráltan antidemokratikus, a politikai katolicizmust zászlajára tűző rendszer védekezési kényszerből, a külpolitikai szövetségkeresés sikertelenségének belátásából született, és a nemzetiszocializmus általi fenyegetettséggel, a *„nemzeti”* ellenzékkel szemben kívánt megfelelő, *„hazafias”* ellenmodellt nyújtani.

Kétségtelen, hogy az osztrák államtudat felélesztéséért folytatott küzdelemben a kormány fel tudott mutatni bizonyos részeredményeket, bár van olyan vélemény, hogy kezdetben a kormánynak az állami függetlenség érdekében folytatott propagandája még azt az intenzitást sem érte el, amit *„ma egy községi tanácsi választáson egy tartományi fővárosban bevetnek.”*[25] Ennek ellenére Hitler hatalomra jutásakor az osztrák lakosság kétharmada minden pártpolitikai ellentét dacára az osztrák államhoz tartozónak vallotta magát.[26] A rendszer azonban nem volt képes tartósítani a tömegek lojalitását, ehhez hiányzott az igazán mobilizáló és integráló, a kormányzati-politikai rendszerre vonatkozó, az önálló államiságot hordozó nemzeti ideológia.

A polgárháborús légkör megakadályozta a konzervatív és szociáldemokrata erők összefogását. A folyamat további lépcsőit az ellenzékkel szembeni brutális fellépés és fegyveres erőszak, a sajtócenzúra, a gyülekezési szabadság és a sztrájkjog tilalma, a politikai ellenfelek gyűjtőtáborokba zárása és a nemzetiszocialista, majd szociáldemokrata párt betiltása, a halálbüntetés visszaállítása képezték. Dollfuss kétfrontos háborút vívott: a nemzetiszocialisták és a szociáldemokraták ellen. A hivatásrendi állam lakosságának kétharmadát kizárták a politika formálásából, miközben a náciknál a *„népközösséget”* hirdették.

1934. július 25.-e, az osztrák nácik puccskísérlete 269 emberéletet (közöttük Engelbert Dollfuss kancellárét) követelt, a sebesültek száma 430 és 660 közé tehető.[27] A nemzetiszocialisták elveszítették az első csatát. A bayreuthi ünnepi játékokon tartózkodó Hitler visszavonulót fújt, de továbbra is csupán naptári kérdésnek tekintette az anschluss megvalósítását. Bár nem maradt fenn konkrét, Hitlertől származó parancs, a végső felelősség mégis az övé. Gottfried-Karl Kindermann idézi Claude Pepper

[23] MEYSELS, Lucian O.: *Der Austrofaschismus. Das Ende der Ersten Republik und ihr letzter Kanzler.* Wien-München, Amalthea, 1992. 56.

[24] WEINZIERL, Erika: *Widerstand, Verfolgung und Zwangsarbeit 1934–1945.* In: Steininger, Rolf – Gehler, Michael (Hg.): *Österreich im 20. Jahrhundert. Von der Monarchie bis zum Zweiten Weltkrieg.* Bd. 1. 414.

[25] DRIMMEL, Heinrich: *Vom Justizpalastbrand zum Februaraufstand. Österreich 1927–1934.* Wien-München, Amalthea, 1986. 266.

[26] FABRI, Friedrich: *Zur Psychologie des österreichischen Nationalgedankens unter besonderer Berüksichtigung des legitimen konservativen Denkens 1918–1938.* (Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde.) Mainz, Johannes Gutenberg Universität zu Mainz, 1954. 9.

[27] FIZIKER Róbert: *Az Anschluss. Áldozat vagy csatlós?* Élet és Tudomány, LVIII. évf. 14. szám, 2003. április 4. 422–424.

amerikai szenátort: *„… a mai napon Hitler elszenvedte első vereségét... A világtörténelemben arany betűkkel fog szerepelni, hogy Ausztria hozta az első véráldozatot, hogy megakadályozza ennek a bestiának az előrenyomulását a világban.”*[28]

Ezután került előtérbe a nevezetes 1936. júliusi egyezménnyel és Kurt Schuschnigg kancellár berchtesgadeni látogatását követő evolúciós megoldás, amely Ausztriát belülről felőrölve eredményezte a Wehrmacht bevonulását és Ostmark népszavazással is megerősített létrejöttét.

Az új kancellárnak vékony platformon kellett egyensúlyoznia a vörös (szociáldemokrata), a zöld (Heimwehr) és a barna (náci) frontvonalak között,[29] a *„mindenki mindenki elleni”* harcában. A kormánynak nem sikerült egyesítenie a nácikkal szemben álló és az osztrák államiságot igenlő erőket. A tömegeket mozgósítani nem képes, defenzív rendszer letörte a radikális ideológiákat, de fellépett a pluralizmussal szemben is, és elszalasztotta a demokratikus politikai nyitás esélyét. A nemzetiszocialista hatalomátvétel, az antiszemita propaganda, valamint a nemzetközi egyenjogúságot kiharcoló Harmadik Birodalom varázsa és a kezdeti gazdasági sikerek egyre nagyobb vonzerőt kölcsönöztek a náciknak. Ráadásul Franz von Papen, az új bécsi követ *„cilinderben és fehér kesztyűben folytatta azt, amit a nácik revolverrel és pokolgéppel csináltak.”*[30] A gazdasági behatolás és a nemzeti ellenzék kormánnyal való együttműködésének előtérbe helyezése később meg is hozta a sikert. Papen evolúciós megoldása önmagában nem vezetett volna eredményre, ehhez az ország külpolitikai elszigetelődése és a Mussolinitől való növekvő függése is szükségeltetett. Olaszország egyre inkább távolodott a nyugati hatalmaktól, egyre inkább közeledett Németországhoz és egyre kevésbé fűződött érdeke az osztrák függetlenséghez. Mussolini azt javasolta Schuschniggnak, kössön megállapodást Hitlerrel, így javítva a német-osztrák viszonyt.

Ausztriának nemigen volt más választása, minthogy kiegyezzen a németekkel. Az 1936. július 11-én, Franz von Papen, a németek trójai falova közreműködésével aláírt egyezmény és a kiegészítő *gentleman’s agreement* a vég kezdetének bizonyult. Schuschnigg Ausztria teljes szuverenitásának elismeréséért, illetve a két ország belpolitikai fejlődésének saját belső ügyként történő elfogadásáért cserébe engedményeket tett. A kancellár megállapodott az osztrák külpolitikának a németek *„békés törekvéseire”* tekintettel történő alakításáról, a náciknak a *„politikai felelősségbe való bevonásáról”,* amnesztia kihirdetéséről és a sajtóháború és a németek elleni propaganda beszüntetéséről. Azt nem tisztázták, hogy mit jelent a *„békés”,* illetve a *„tekintettel lenni”* kifejezés. Schuschnigg nyilván tudta, mit ír alá. Egyetlen cél vezérelte, az időnyerés és a német nyomás enyhítése. Mindenesetre ekkor született a hátborzongató tréfa, miszerint *„a tengely lesz a nyárs, amelyen Ausztriát barnára sütik.”*[31]

---

[28] Verschwiegenes zur Anschluss-Diskussion, 2008. március 17. http://diepresse.com/home/meinung/gastkommentar/370452/print.do

[29] Andics: i. m. 497.

[30] Kerekes: i. m. 95.

[31] Steininger: i. m. 123.

1936 őszén Németországban a négyéves terv keretében megkezdődött a háborúra való felkészülés. Ehhez stratégiai és gazdasági okokból a minél gyorsabban végrehajtott anschlussra is szükség volt. Ausztria megszerzésével a Német Birodalom jelentősen javított kritikus gazdasági helyzetén és legalább kilenc hónapra megőrizhette a fegyverkezés tempóját és a nyugatiakkal szembeni előnyét.

Kevéssé ismert, hogy 1938. január 11-én az egész Ausztria területén, illetve Bécsben lezajlott legitimista tömegdemonstrációkon 45 ezer, más forrás szerint 80 ezer ember vett részt,[32] közöttük szocialista szónokok is. Ausztria 50 legnagyobb, túlzsúfolt termében a résztvevők hitet tettek Ausztria szabadsága és a függetlensége mellett.

A végjáték

1938. február 12-én Hitler megbeszélésre hívta az osztrák kancellárt, aki, ha reménykedett is esetleg az újabb időnyerésben és az ellentétek elsimításában, hamar felébredni kényszerült. A kancellár később úgy emlékezett, hogy az egyik oldal *„nagyon hangosan beszélt, anélkül, hogy ordított, a másik halkabban, anélkül, hogy suttogott volna."*[33] Hitler három napos ultimátumot adott Schuschniggnak, amelyben az osztrák kül-, hadügyi, gazdaság- és sajtópolitikának a némethez történő igazítását, a nácik szabad ténykedésének biztosítását, és Arthur Seyß-Inquart belügyminiszteri kinevezését követelte. Ezek elutasítása esetén a Wehrmacht bevonulásával fenyegetőzött. A nácik immár a hatalomátvétel küszöbére érkeztek. Bécsben felmerült, hogy Schuschnigg helyét egy erősebb személyiség, a határozott ellenállás szükségességét képviselő Richard Schmitz bécsi polgármester vegye át. Habsburg Ottó is felajánlotta szolgálatait Ausztria megmentésére. Végül azonban Hitler elképzelése, az anschluss nélküli anschluss valósult meg.

Schuschnigg kétségek között őrlődve offenzívába ment át. Március 9-én Innsbruckban bejelentette, hogy a *„szabad és német (!), független és szociális, keresztény és egyetlen Ausztriáért"* jelszó jegyében március 13-án az osztrák állam függetlenségét megerősítő népszavazást tartanak.[34] Kétségbeesett lépése Ciano olasz külügyminiszter szerint inkább egy bombához hasonlított, amely az ő kezében fog felrobbanni.[35] Utoljára talán az 1936. júliusi egyezmény kapcsán lett volna érdemes megtartani egy bizonyosan sikeres népszavazást, de akkor erre Miklas szövetségi elnök kérése ellenére nem került sor. 1938-ra azonban már teljesen megváltoztak a körülmények. A kancellár határozott fellépésével mindenesetre a független Ausztria hívei számára egy rövid, nagy aktivitású fázis következett.

---

[32] NEUHÄUSER, Stephan: *Der österreichische Legitimismus in der Ersten Republik (1918–1938) unter besonderer Berücksichtigung seiner Organisationen*. Diplomarbeit, Wien, 1991. 143. LOVREK, August: *Die legitimistische Bewegung*. In: Rill, Robert - Zellenberg, Ulrich E. (Hg.): i. m. 236.

[33] SCHUSCHNIGG, Kurt: *Im Kampf gegen Hitler. Die Überwindung der Anschlussidee*. Verlag Fritz Molden, Wien-München-Zürich, 1969. 236.

[34] A népszavazás gondolata eredetileg a nácik ötlete, Hitler állandó követelése volt

[35] Idézi Gerhard Botz történész a *Süddeutsche Zeitung*nak adott interjújában, http://www.sueddeutsche.de/politik/338/312254/text/

Ausztriában ekkor már nyolc éve nem rendeztek általános választásokat, sőt választói névjegyzék sem állt rendelkezésre, de Hitler joggal tartott attól, hogy Schuschnigg többséget kapna egy ilyen népszavazáson. Ezért kiadta utasítását a tervezett bevonuláshoz. Ezzel párhuzamosan már megkezdődött a náci hatalomátvétel. Miután Párizs, London és Róma sem mutatott hajlandóságot az osztrák függetlenség megvédésére, Schuschnigg lemondott. A rádióban bejelentette, hogy *„Ausztria meghajol az erőszak előtt,"* mert nem akarja, hogy *„német vér folyjon",* majd *„Isten óvja Ausztriát!"* felkiáltással zárta szavait.[36] Hiányzott tehát a politikai akarat az ellenállás megszervezésére, nem volt működőképes kormány, a nemzetiszocialisták gyakorlatilag már ekkor átvették a hatalmat. Másnap a hivatalos Wiener Zeitungban már nem jelent meg a beszámoló Schuschnigg beszédéről, csak a második oldalon közölték egy rövid négysoros hírben, hogy a szövetségi kancellár elhalasztja a népszavazást.[37]

Schuschnigg a Requiem in Rot-Weiss-Rot című munkájában később így vélekedett: *„…autoriter, de nem totális államot próbáltunk létrehozni; lehet, hogy ezért belső állami felépítésünkben félúton elakadtunk … Gyakorlatilag nagyon nehezen tagadható, hogy ezen köztes megoldás foglyává váltunk; a köztes megoldás félmegoldás, és a félmegoldás sohasem állja ki a valóság próbáját."*[38] Tehát a bárány, egy *„slamposssággal enyhített autoriter állam"*[39] vívta élethalálharcát a farkassal, a totális diktatúrával. Seyß-Inquart két napig maradt kancellár. Radikális párttársai gyorsan háttérbe szorították. Így panaszkodott: *„Nem vagyok több mint egy történelmi telefonos kisasszony. Az a dolgom, hogy továbbítsam az üzeneteket, és semmi befolyásom sincs."*[40]

Március 11-én még piros-fehér-piros zászlók alatt a többség a *„Heil Österreich!"* jelszóval készült a népszavazásra. Két nappal később már minden házon horogkeresztes zászló lengett, és a Heldenplatzon *„Heil Hitler!"*-t kiabálva 250 ezres őrjöngő tömeg (Bécs lakossága ekkor több mint 1,5 millió) üdvözölte a Führert. Hitler beszéde elején kifejtette, hogy Ausztria népének új missziót fog adni a régi helyett, amelyet a bukott rezsim akart teljesíteni. Ennek szerinte az volt a lényege, hogy Ausztria *„úgynevezett függetlenségével"* elzárják a német nép jövőbe vezető útját.[41] A rendezvény propaganda-jellege nem tagadható (maga Hitler összesen tizenhárom választási beszédet tartott, csak Bécsben 200 ezer Hitlert ábrázoló képet ragasztottak ki), az osztrákok zöme később erre hivatkozva áltatta magát azzal, hogy nem tehet semmiről, nem volt beleszólása az eseményekbe, és mindig ellenezte az anschlusst, a németek hódítókként érkeztek stb.

Március 13-án törvény született Ausztriának a Német Birodalomhoz való csatlakozásáról, amelynek első cikkelye *(„Ausztria a Német Birodalom tartománya")*

---

[36] Steininger: i. m. 129.
[37] Mayerhofer: i. m. http://www.wienerzeitung.at/linkmap/personen/miklaspopup.htm
[38] Meysels: i. m. 78.
[39] Uo.
[40] Mayerhofer, http://www.wienerzeitung.at/linkmap/personen/miklaspopup.htm
[41] DOMARUS, Max: *Hitler. Reden und Proklamationen 1932–1945*. Kommentiert von einem deutschen Zeitgenossen. I. Band. Triumph (1932–1938). Verlagsdruckerei Schmidt, Neustadt a. d. Aisch, 1962. 823.

kísértetiesen emlékeztetett az 1918. novemberi alkotmányszövegre. Nyilván sokan voltak, akik ekkor nem értettek egyet a történtekkel, de észrevétlenek maradtak, mert vagy Himmler emberei letartóztatták őket, vagy a propaganda győzte meg őket. Utóbbi sikeréhez hozzájárult az osztrák püspöki kar is. A püspökök *„magától értetődő nemzeti kötelességüknek"* tartották, hogy a népszavazás napján németként a Német Birodalomhoz tartozónak vallják magukat, és minden hívő kereszténytt felszólítottak, legyenek tisztában azzal, mivel tartoznak népüknek. [42] 1938 októberében aztán a bécsi Stephansdom adott helyet a legnagyobb tiltakozó megmozdulásnak a náci önkény ellen.[43] Renner volt kancellár április 2-án kijelentette, hogy bár más módszerekkel valósult meg az egység, mint amelyeket ő magáénak vall, mégis ez a történelmi tény valódi elégtételt nyújt az 1918–1919. évi megaláztatásokért, St. Germain-ért és Versailles-ért. *„Szociáldemokrataként és ily módon a nemzetek önrendelkezési jogának harcosaként, az Osztrák Köztársaság első kancellárjaként igennel fogok szavazni."*[44]

Az április 10-i népszavazás kérdésére – Egyetértesz azzal, hogy Ausztria 1938. március 13-án újraegyesült a Német Birodalommal, és szavazatoddal támogatod vezérünk, Adolf Hitler listáját? – 4 millió 453 772 igen szavazatot adtak le (99,73%-os többség), 11 929-en szavaztak nemmel, és 5776 érvénytelen voks is volt. A manipuláció tényét igazolja, hogy Bécs egyik választókörzetében, Brigittenauban a választásra jogosult 58 809 szavazó közül pontosan 58 808 adta le a voksát – ez már csak azért sem lehetséges, mert a listákra történt felvétel óta néhányan biztosan elhaláloztak. A Bécsben elterjedt mondásban ezért volt igazság: *„Mi a legnagyobb veszély a népszavazásnál? Hogy az összesítésnél 102%-os többség jön ki az igenek mellett!"*[45] A kormányzat meghátrálása, a gazdasági nehézségek megoldatlansága, és az új birodalmi mítosz felvállalása, a katolikus-konzervatív bolsevizmusellenesség, a baloldali antiklerikalizmus átszakított minden gátat. Az anschlusst megerősítő népszavazás eredménye – minden mellékkörülmény ellenére – tehát nem tekinthető teljességgel hamisnak, még annak tudatában sem, hogy a *„nemzeti ellenzék"* táborát maximálisan a korszakkal foglalkozó történészek 25–35%-ra teszik.

Joseph Roth Európát ahhoz a bénához hasonlította, *„akinek a ravatal mellett, tolókocsijában kell őrizni egy halottat."*[46] Az anschluss miatt a Népszövetségnél csupán a Szovjetunió, Mexikó, Chile, Kína és a köztársasági Spanyolország tiltakozott. A nagyhatalmak appeasement (megbékéltetési) politikája hamar napirendre tért az események fölött.

---

[42] Neue Rheinische Zeitung, DESCHNER, Karlheinz: Die Annexion Österreichs, 2007. 12. 05. http://www.nrhz.de/flyer/beitrag.php?id=11825

[43] BRAUBURGER, Stefan: Österreich in der NS-Zeit. Mythos und Wahrheit. 2008. március 11. http://history.zdf.de/ZDFde/inhalt/7/0,1872,7160743,00.html

[44] Steininger: i. m. 131.

[45] http://www.welt.de/politik/article1781634/Als_Oesterreich_die_Besatzer_mit_Jubel_empfing.html

[46] MALINA, Peter: *Die gezeichnete Republik. Österreich 1918–1938 in Karikaturen.* Edition S, Wien, 1988. 210.

Ellenállás és áldozat-mítosz

Az ausztriai ellenállás szisztematikus kutatását csak a Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (DÖW) létrehozása (1963) és a Monarchia felbomlását követő időszak, az első és a második osztrák köztársaság történetével foglalkozó egyetemi kutatóintézetek 1965 után felgyorsult alapítása (Bécs, Linz, Graz, Salzburg, Klagenfurt és Innsbruck), és ennek kapcsán a diplomamunkák, disszertációk, forrásfeldolgozó-, illetve tanulmánykötetek és projektek egyre nagyobb száma tette lehetővé.

„Természetesen igaz, hogy a németek lerohanták az országot. De még a sorompókat is felemelték nekik”[47] – hangzott el 2008. márciusban egy dokumentumfilmben. Gerhard Botz történész szerint *„Hitlerre sikeres külföldi osztrákként tekintettek – aki most eljött, hogy földijei osztozhassanak e sikerben.”*[48] A diktatúra mindennapjai, a Gestapo megjelenése, a vezető posztok átadása a Német Birodalomból érkezetteknek bizonyos kijózanodást eredményezett. Legkülönbözőbb világnézetű emberek, főleg kommunisták (mintegy fele-kétharmada), szocialisták, katolikusok és legitimisták, nagyrészt jól képzett fiatalok (64%-uk 40 év alatti volt)[49] részvételével kisebb ellenállási csoportok és külföldi emigrációs központok alakultak, amelyek tevékenysége, illetve a szövetséges külügyminiszterek 1943. októberi moszkvai nyilatkozata reményt adott a független Ausztria visszaállítására.

Ausztria Kommunista Pártja (KPÖ) csak a polgárháború után, az illegalitásban vált túlnyomórészt volt szociáldemokratákból[50] álló, többezres munkásmozgalmi tényezővé, addig csupán a Komintern befolyása alatt álló kis csoport volt. Az 1935-ben meghirdetett új népfrontpolitika értelmében a demokratikus, szociálisan igazságos köztársaság visszaállításáért és Ausztria függetlenségének megőrzéséért, azaz nem a sztálini diktatúra ausztriai meghonosításáért emelték fel a szavukat. Sőt, az önálló osztrák nemzet korai meghirdetői között is ott voltak a kommunisták.[51]

Adományokat gyűjtöttek a letartóztatottak családjának, illegális röplapokat és újságokat terjesztettek; csak 1939-ben 127 röplapot, 1005 brosúrát, 500 szórólapot és 1000 darab kommunista párthatározatot foglaltak le az Ostmark területén.[52] A kommunisták kísérletet tettek a pártszerű működésre is, de funkcionáriusaikat a Gestapo beépített emberei rövid úton *„hazaárulás előkészülete”* bűntettével bíróság elé állították, vagy koncentrációs táborokba szállították.

Az ún. forradalmi szocialisták már az 1934. évi polgárháborúban elszenvedett vereség után Otto Bauer brünni Auslandsbüro österreichischer Sozialdemokraten (ALÖS) nevű szervezetének irányításával kiterjedt illegális hálózatot építettek fel. Intenzív politikai-

[47] BUSS, Christian: Servus Adolf! 2008. március 11. http://www.spiegel.de/kultur/gesellschaft/0,1518,540704,00.html
[48] Uo.
[49] Weinzierl: i. m. 441–444.
[50] LUZA, Radomir: *Der Widerstand in Österreich 1938–1945.* Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1985. 180.
[51] NEUGEBAUER, Wolfgang: *Der österreichische Widerstand 1938–1945.* Edition Steinbauer, Wien, 2008. 66.
[52] Uo. 86.

propagandisztikus tevékenységükre a Dollfuss-kormányzat letartóztatásokkal, gyűjtőtábori internálással és egyéb szankciókkal válaszolt. A nemzetiszocialista fenyegetettség növekedésének hatására félretették egyéni sérelmeiket és támogatták Schuschnigg kancellár egyre kilátástalanabb harcát Ausztria szuverenitásának megőrzéséért.

A Gestapo az anschluss után átfogó letartóztatási akciókkal megtizedelte az illegális szocialista mozgalmat, lehetetlenné tette a kapcsolatok fenntartását a külföldre menekültekkel. Az üldözöttek hozzátartozóiról a *Sozialistische Arbeiterhilfe* (SAH)[53] igyekezett gondoskodni.

Bár a hivatásrendi állam szilárd bástyájának számító katolikus egyház vitatható, a győztes mögé felsorakozó anschluss-párti magatartása sok katolikust elbizonytalanított, a nácik törekvése az egyház szellemi-kulturális hatalmának megtörésére gyors kijózanodást és egyre nyíltabb szembenállást eredményezett. Az ausztriai nemzetiszocialista rendszer elleni egyetlen nyilvános tömegdemonstráción, a bécsi Stephansdomban Innitzer kardinális 7–10 ezer ember előtt jelentette ki: *„Unser Führer ist Christus."*[54] A szószéken tett kijelentéseikért, *„államellenes"* iratok terjesztéséért, külföldi rádióadók hallgatásáért, a hitleri eutanázia elleni tiltakozásért több száz pap és szerzetes került börtönbe, de e határozott fellépés a zsidók és a romák érdekében csak néhány egyéni akcióra korlátozódott.

A DÖW által kiadott több ezer oldalas dokumentumgyűjtemény már 1938-tól tartalmaz néhány száz bejegyzést. A háború végéig a háborúban 247 000 katona esett el, vagy tűnt el, 65 459 zsidót meggyilkoltak, 35 300 osztrák halt meg börtönökben (ebből 9 687 a Gestapo börtöneiben és 6 420 más megszállt országokban) és koncentrációs táborokban (16 493). A náci népbíróságok 2700 aktív ellenállót ítéltek halálra és végeztek ki. Több mint 70 ezer embert tartóztattak le.

A külföldön élő osztrákok közül elsőként Habsburg Ottó állt ki a fegyveres ellenállás szükségessége mellett. Ottó 1938. március 15-én kelt francia nyelvű tiltakozásban hívta fel a világ közvéleményét, hogy ítélje el az erőszakos agressziót és támogassa az osztrák népnek a szabadságot és függetlenséget célzó tántoríthatatlan törekvését.[55] Rá is került arra az ún. wiesbadeni listára, amelyen több tucat, a nácik által körözött európai személyiség szerepelt.[56] A hazaárulás vádját azzal igazolták, hogy Ottó külföldi hatalmakat szólított fel a Német Birodalom elleni beavatkozásra. A letartóztatási paranccsal véget ért *„Habsburg-Parma-Bourbon Zita legitimista kalandja"* – írta a

[53] Neugebauer: i. m. 53.

[54] Erwin Ringel pszichiáter visszaemlékezése. www.doew.at, Erzählte Geschichte, Widerstand 1938–1945.

[55] Brook-Shepherd: i. m. 351. A nyilatkozat először a Le Jourban, majd a Petit Parisienben jelent meg, és más újságok is átvették azt. KREISSLER, Felix: *Der Österreicher und seine Nation. Ein Lernprozeß mit Hindernissen*. Hermann Böhlaus Nachf., Wien, Köln, Graz, 1984. 110., ill. 180.

[56] BOKOR Péter – HANÁK Gábor: *Egy év Habsburg Ottóval. Szemben az árral. Beszélgetések*. Paginarum Kiadó, Budapest, 1999. 32.

Volkszeitung a Führer születésnapján.[57] Sőt, Hess aláírásával parancs is született arról, hogy Ottót letartóztatás helyett azonnal agyon kell lőni.[58]

A Monarchia visszaállításáért küzdő hazai legitimista szervezetek tagsága széles szociális spektrumot ölelt fel, de feltűnően sok egyetemista, diplomás és idősebb nő csatlakozott hozzájuk. A kommunistákhoz hasonlóan hitet tettek az önálló osztrák nemzet, illetve a politikai erők összefogásának fontossága mellett, kapcsolatot tartottak külföldi legitimista körökkel, s terveket szőttek a háború utáni rendezésre. Szintén pártok feletti szervezetekként működött a háború utolsó éveiben a *Freies Österreich*, az *O5* ellenállási csoport, és a tiroli ellenállási mozgalom.[59] A hazai ellenállók között megemlítendő Irene Harand is, aki szóval és tollal küzdött a faji őrület ellen. 1935-ben saját kiadásában jelentette meg *„Az ő harca. Válasz Hitlernek”* című munkáját, amelynek első ötezer példánya sem fogyott el teljesen.[60] A partizánmozgalom ismert alakja volt Hubert Saurwein, *„Ötztal Titója.”*[61] Carl Szokoll vezérkari százados, a katonai ellenállás irányítója a Hitler-ellenes *„Valkűr”*-terv irányítóival is kapcsolatban állt, de elkerülte a felelősségre vonást.[62]

A politikai emigráció Ausztria függetlenségének elismertetéséért küzdött, s annyit ért el, hogy Amerikában rövid időre felállították a 101. számú önálló osztrák gyalogzászlóaljat, de háromnegyed évvel később fel is oszlatták. (Az emigráció egyértelmű sikert a filatélia területén tudott felmutatni: 1943. november 28-án megjelent egy bélyegsorozat *„Megszállt államok”* címmel; az osztrák bélyegen a bécsi parlament és az 1917-ben a k. u. k. hadiposta által kiadott, Károly császár portréjával díszített 10 helleres bélyeg reprodukciója szerepelt.)[63]

Az ellenállók tényleges számát nehéz megállapítani, mert csak a letartóztatott, elítélt és koncentrációs táborokba zártak számából lehet bizonytalan következtetéseket levonni. Ugyanakkor az ellenállási mozgalom csak szerény eredményeket tudott felmutatni, a lakosság többségét nem tudta maga mellé állítani, s Ausztria felszabadítása kizárólag a szövetséges haderő érdeme volt. Az ellenállók közül sokan vállaltak szerepet a háború utáni Ausztria újjáépítésében, politikai térképének újrarajzolásában.

Az antiszemita kispolgárság sokat profitált a 25 ezer üzlet, a mintegy 70 ezer lakás árjásításából, a zsidók elleni erőszakcselekményeket az osztrákok nagy többsége elfogadta és sokszor helyeselte. A Linzben felnőtt Adolf Eichmann Bécsben szervezte meg *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* néven a zsidóság szisztematikus kirablását és elűzését irányító központot. Ezt az ún. *„bécsi modellt”* később Prágában

[57] KRONES, Wolfgang: *Otto von Habsburg. Vom Kaisersohn zum Parlamentarier*. Doktorarbeit, Wien, 1983. Bd. 1. 137.
[58] HABSBURG, Otto von: *Ein Kampf um Österreich 1938–1945.* Aufgezeichnet von Gerhard Tötschinger. Amalthea, Wien, München, 2001. 38.
[59] Neugebauer: i. m. 195–199.
[60] Weinzierl: i. m. 416.
[61] Uo. 430.
[62] Uo. 434–435.
[63] Brook-Shepherd: i. m. 395.

és Berlinben is alkalmazták.[64] Több mint 128 ezer zsidót űztek el, kb. 65 ezret deportáltak és gyilkoltak meg, több ezer roma, szinti, valamint szellemileg és testileg fogyatékos ember esett a fajgyűlölet áldozatául.

Osztrákok a Német Birodalmon belüli számarányukat (8,5%) meghaladó mértékben, jelentős számban tevékenykedtek a megszálló hatóságokban, az SS-apparátusban és a megsemmisítő táborok irányításában is. Hitleren és Eichmannon kívül osztrák volt Ernst Kaltenbrunner, linzi ügyvéd, 1943-tól a Birodalmi Biztonsági Főhivatal főnöke, Odilo Globocnik, a lublini körzet SS- és rendőri vezetője, akinek irányítása alá tartozott Treblinka, Sobibor és Belzec megsemmisítő tábora. Simon Wiesenthal szerint a megsemmisítő táborok személyzetének 40%-a, a parancsnokok ¾-e (pl. Treblinka első parancsnoka, Irmfried Eberl, Theresienstadté Anton Burger, Sobiboré Franz Stangl), Eichmann embereinek 80%-a (Alois Brunner, Anton Brunner, Franz Novak) Ausztriából származott.[65] A Wehrmachtban 1,25 millió osztrák harcolt (parancsnokként Alexander Löhr, Lothar Rendulic, Franz Böhme, Julius Ringel). Az SS bevetési csoportokban szintén sok osztrák tevékenykedett. Az SS-tagok 14%-a volt osztrák. A T4 akció keretében a Linz melletti Hartheim kastélyában becslések szerint 20 ezer embert gyilkoltak meg. Itt fejlesztette ki a szénmonoxiddal történő elgázosítás technikáját Christian Wirth és Franz Stangl. Az első, zsidókat deportáló vonatok a Német Birodalom területéről Bécsből indultak Lengyelország felé. A 4 millió zsidó Madagaszkárra deportálásának ötletét Emmerich Czermak keresztény-szociális pártelnök vetette fel 1933-ban. Wiesenthal becslése szerint legalább 3 millió zsidó meggyilkolásáért osztrákoké a közvetlen felelősség.[66] Minden negyedik felnőtt osztrák az NSDAP tagja lett, összesen 536 ezren,[67] akik katonaként is önfeláldozóan küzdöttek a németek oldalán. A lelkesedés csak 1943-tól, a háborúban beállt egyértelmű fordulat hatására lankadt. Osztrák területen csak a mauthauseni koncentrációs tábor működött 49 melléktáborával együtt. 1945. március-áprilisában a halálmenetek áldozatait a Burgenlandon és Steiermarkon keresztül Felső-Ausztria, Mauthausen felé vezető utakon 300 tömegsírban földelték el, akiket a Volkssturm, a rendőrség és a Hitlerjugend tagjai mészároltak le. Csak az utolsó napokban állt be változás – 1945. április 7-én Kramer Waffen-SS altábornagy azt jelentette a Déli Hadseregcsoport főhadiszállására, hogy *„Bécsben már lőnek, de nem az oroszok – hanem az osztrákok.”*[68]

Az anschluss az önálló osztrák állam végét, ugyanakkor a nemzeti önrendelkezés várakozással teli, rég vágyott megvalósulását is jelentette a nemzetiszocializmus belső, évek alatt előkészített és a társadalmi csoportok nagy része által legalább részlegesen

---

[64] ALBRICH, Thomas: *Holocaust und Schuldabwehr vom Judenmord zum kollektiven Opferstatus.* In: Steininger – Gehler: i. m. 39.

[65] Wiesenthal: *„Természetesen lehet vitatkozni ezekről a számokról – aritmetikailag semmi esetre sem lehet pontos. Ugyanakkor fontos, hogy a számok bizonyítékaként felhozott tényeket az osztrák igazságszolgáltatatás nem megfelelően vette figyelembe.”*

PERZ, Bertrand: *Der österreichische Anteil an NS-Verbrechen. Anmerkungen zur Debatte.* 227. http://www.schloss-hartheim.at/redsyspix/download/Perz_VortragT%C3%A4ter.pdf

[66] Albrich: i. m. 41–42.

[67] Az 1946-os regisztrációs kötelesség ennyit talált Ausztriában, a taglétszám 1941-re elérte a 700 ezret, a lakosság 10%-át.

[68] Wenzierl: i. m. 439.

elfogadott hatalomátvétele mellett. Az osztrákok *„áldozatok, tettesek és passzív, de legalábbis csendes szemlélők”* voltak, ahogy a bécsi állami Opera múlt évi emlékkiállításának címe is hirdeti. A Második Köztársaság önazonosságát természetesen csak a náci tézis tagadására építhette fel. Ehhez a szövetségesektől óriási politikai esélyt is kapott, az 1943. októberi moszkvai deklarációt. Pedig a nyugati hatalmak az anschlusst, Ausztria eltűnését a térképről de facto és de iure tudomásul vették, az angol és amerikai nagykövetségekből rövid úton főkonzulátus lett. Ausztriát a két világháború közötti tapasztalatok birtokában maguk sem tartották életképesnek (1943 közepén a britek és tőlük függetlenül az amerikaiak is inkább egy dunai konföderációban gondolkodtak),[69] az osztrák menekülteket *„ellenséges németnek”* tartották, néhányukat mint *„veszélyes külföldit”* internálták, az egymással rivalizáló emigránsoknak sem vették sok hasznát. 1943-ban első háborús, és alapvetően katonai-stratégiai kérdésekkel foglalkozó konferenciájukon első és egyetlen államként Ausztriával kapcsolatban határozott háború utáni politikát alakítottak ki. 1945 után azonban nem felszabadított, hanem legyőzött, ellenséges országként kezelték, Németországhoz hasonlóan négy megszállási zónára osztották.

Ma már egyértelműnek tűnik, hogy a második köztársaság *„Magna Chartá”*-jának is nevezett és az osztrákoknak *„szinte ezüsttálcán felkínált”*[70]moszkvai nyilatkozat a lélektani hadviselés részeként eszköz volt arra, hogy az olaszországi szövetséges hadműveletekkel párhuzamosan bátorítsák és támogassák az osztrák ellenállást. Cordell Hull amerikai külügyminiszter később újságírók előtt elismerte, hogy a nyilatkozat *„valójában propaganda-trükk.”*[71] Roosevelt az 1944-es választási évben érzékenynek mutatkozott az osztrák probléma iránt. A szövetségesek a nyilatkozatban elismerték, hogy Ausztria volt *„Hitler tipikus támadó politikájának”* első áldozata, amelyet szabad és független országként helyre kell állítani. Katonai és politikai értelemben Ausztriának kulcsszerepet szántak a délkelet-európai és a dunai térség rendezését célzó tervekben, ráadásul később sikeresebben magyarázhatták a bizonyítványukat az anschlusst elismerő politikájukat illetően. Az áldozatszerepet tehát nem a dörzsölt Bécs alkotta meg, hanem London, hogy aztán Moszkva, Párizs és Washington is magáévá tegye. Amellett, hogy a deklaráció Ausztria Németország általi megszállását semmisnek és érvénytelennek nyilvánította, bátorította az osztrák ellenállási mozgalmat is. *„De emlékeztetni kell Ausztriát arra is, hogy háborús részvételéért a hitleri Németország oldalán felelősséget kell viselnie, mely elől nem térhet ki, és hogy a végleges számonkérés során majd elkerülhetetlen lesz annak figyelembevétele, mennyivel járult hozzá saját felszabadításához.”*[72]Ennek ellenére katonailag jelentős ellenállás nem alakult ki, sőt a harcok utolsó pillanatáig tömegek támogatták Hitler politikáját (lásd a Mühlviertler Hasenjagd-ot 1945 februárjában).

---

[69] KEYSERLINGK, Robert H.: *1. November 1943: Die Moskauer Deklaration – Die Alliierten, Österreich und der zweite Weltkrieg.* In: Steininger – Gehler: i. m. 15.

[70] Michael Gehler véleménye. *„Die Opferthese wurde auf dem Silbertablett serviert.”* http://www.focus.de/wissen/bildung/Geschichte/nationalsozialismus/tid-9191/70-jahre anschluss_aid_264691.html

[71] Keyserlingk: i. m. 20.

[72] Uo. 34.

Ugyanakkor a bevonuló francia és amerikai csapatoknak több áldozatot jelentettek a teherautó-balesetek, mint a harci cselekmények.[73]

Az ideiglenes kormány kiadott egy szigorú, a nemzetiszocializmust betiltó és a háborús bűnösökről szóló törvényt. A nemzetiszocialista múlttal rendelkezőket megfosztották a választójogtól, 101 714 személyt (az állami hivatalnokok negyedét) kizártak a közszolgálatból, sokakat munkaszolgálattal, pénzbírsággal, foglakozási tilalommal büntettek. Több mint 23 ezer jogerős ítéletet hoztak, háborús bűnök miatt 4800 embert ítéltek el, (a 25 életfogytiglani börtönbüntetés mellett) a 43 halálos ítéletből harmincat végre is hajtottak. Szélesebb körben és nagyobb számban indultak eljárások, mint Németországban. Ugyanakkor a náci múlt elhallgatásának politikája már kezdettől fogva jelen volt. Karl Renner, a süllyesztőből felbukkant nyugdíjas osztrák politikus az 1945. április 27-i Függetlenségi Nyilatkozatban (a szociáldemokraták mellett a Néppárt és a kommunisták vezetői is aláírták) hallgatott az osztrák kollaborációról, a tényleges áldozatokról, egy szava sem volt az osztrák ellenállásról. A proklamáció szerint Hitler Ausztria népét megfosztotta akaratától, értelmetlen hódító háborúba vezette, amelyet egyetlen osztrák sem akart soha. A bűnrészesség nélküli áldozat státusza megengedhetetlen, kizárólag fekete-fehér szemléletű álláspont volt. 1947-ben a megkérdezettek 71%-a úgy vélekedett, hogy Ausztriát nem terheli felelősség a második világháborúban történtek miatt, 15% részben és csak 4% fogadta el Ausztria bűnrészességét.[74] 1946-ban a Todesmühlen című film bemutatóját *„Sieg Heil!”* kiáltások zavarták meg, egy megdöbbentő, 1948-ban (!) készült felmérés szerint a bécsi lakosság 35,6%-a, Linz polgárainak 29,4%-a, Salzburg választópolgárainak pedig 43,2%-a a németség és a nemzetiszocializmus mellett foglalt állást.[75] Az 1948. évi amnesztia után a korábban regisztráltaknak kevesebb mint egytizede maradt a *„terhelt”* kategóriában, s támadások kereszttüzébe került a mauthauseni emlékhely létesítése is.[76] Julius Raab kancellár szerint a szabadságot *„az osztrák nép állhatatosságának köszönhetően sikerült kivívni.”*[77]

1955. május 14-én Leopold Figl külügyminiszternek sikerült meggyőznie a négy nagyhatalom külügyminiszterét, hogy az államszerződés szövegéből maradéktalanul kihagyják az utalást Ausztria háborús felelősségére. Örömmel tudatta a várakozó újságírókkal, hogy törlésre került *„az ominózus és Ausztriát lejáratót és vétkességét kimondó záradék”.*[78] Ez teljessé tette a bűntudat elfojtását és elodázta a szembenézést. Ugyanakkor politikai értelemben hozzájárult az osztrák identitástudat megerősödéséhez és természetessé válásához. A 4. cikkely ismételten megtiltotta Ausztria és Németország politikai és gazdasági egyesülését. A még börtönben lévők 1957-ben általános amnesztiával szabadultak. A köztársaságielnök-választáson a szociáldemokrata Adolf Schärf a következő jelszóval mozgósította az egykori NSDAP-

[73] Uo. 22.
[74] Albrich: i. m. 58.
[75] MARUZSA Zoltán: *Az osztrák nemzeti tudat változásai Ausztria jelenkori történetében.* 237. http://tortenelemszak.elte.hu/data/4147/maruzsa.pdf
[76] Albrich: i. m. 62–70.
[77] *60 Jahre „Anschluss”: Österreich war kein Opfer!* http://www.slp.at/artikel+M5050a2c5b38.html
[78] Lendvai: i. m. 42.

szimpatizánsokat: *„Aki egyszer már Adolf mellett volt, idén is Adolfot választja.”*[79]Az 1960-as években osztrák bíróságok a nemzetiszocialista rendszer aktív támogatóival szemben felmentő ítéleteket hoztak, később pedig leállították a további esküdtbírósági eljárásokat. Felmentették Franz Novakot, az auschwitzi gázkamrákat építő két osztrákot. 1956–1975 között 39 ítélet született, 21 ügy felmentéssel ért véget. Amikor Eichmannt Argentínában elfogták, korábbi munkatársai közül néhányan még mindig a bécsi zsidóktól kisajátított lakásukban éltek. Ugyanakkor megkezdődött az áldozatok, illetve hozzátartozóik kártalanítása – az erkölcsi felelősség elismerése nélkül. 1961. november 15-én Carl Merz és Helmut Qualtinger Herr Karl legendás alakjában ábrázolta a rendszer tipikus kiszolgálóját, aki *„minden skrupulus nélkül hasonul mindehhez.”*[80]1966-ban Simon Wiesenthal memorandumot nyújtott át Josef Klaus kancellárnak az osztrák SS-bűnözőkről. Az 1970-es években először Hans Öllinger mezőgazdasági miniszterről derült ki, hogy tagja volt az SS-nek, ő egy hónap múlva *„egészségügyi okokból”* lemondott. Simon Wiesenthal Bruno Kreisky egypárti kormányának Öllingerrel együtt négy tagjáról talált terhelő adatokat: Otto Rösch pl. az 1947–1948-as neonáci-perben is érintett volt, 8 hónapot töltött vizsgálati fogságban, ennek ellenére belügyminiszter és honvédelmi miniszter is volt. 1975-ben a Kreiskyvel szövetséges szabadságpárti vezér, Friedrich Peter Waffen SS-múltját leplezte le. 1985-ben Friedhelm Frischenschlager védelmi miniszter kézfogással üdvözölte a hazatért háborús bűnöst, Walter Redert.[81]

Az 1986. évi elnökválasztáson a Néppárt a pártonkívüli Kurt Waldheimet, volt külügyminisztert és az ENSZ előző főtitkárát jelölte a posztra. A választási küzdelemben nyilvánosságra hozták Waldheim Wehrmacht-törzslapját a nemzetiszocialista diákszövetségi és az egyik SA-lovas ezredbeli tagságáról tanúskodó bejegyzésekkel. Wiesenthal végig azon a véleményen volt, hogy Waldheim nem volt sem náci, sem háborús bűnös, és a boszorkányüldözés ellentétes hatást váltott ki: Waldheimet 53,9%-os többséggel Ausztria köztársasági elnökének választották. Ugyanakkor 1987. április 27-től 2007-ben bekövetkezett haláláig magánemberként nem utazhatott az Egyesült Államokba. Waldheim mindvégig azt hangoztatta, hogy nem volt tudomása a Balkánon elkövetett rémtettekről. Az általa végrendeletében megbánt ködösítési kísérletek vitathatatlanok. Egyik nyilatkozatában például úgy fogalmazott, hogy a Wehrmacht katonája volt *„százezernyi más osztrákhoz hasonlóan, akik a kötelességüket teljesítették.”*[82] A köztársasági elnök háborús múltját előbb egy osztrák, (sőt egy brit-amerikai) majd – Waldheim kérésére – nemzetközi szakértőkből álló bizottság vizsgálta. Az utóbbiak által kiadott Fehér könyv *„elnyomó intézkedések konzultatív támogatásával”* vádolta, illetve, hogy soha nem tiltakozott ilyen intézkedések ellen, és múltját megpróbálta ártalmatlan színben feltüntetni.[83] Egy Alfred Hrdlicka nevű osztrák hatalmas falovat állított fel a Hofburg előtt, emlékeztetve Waldheim SA-lovas ezredbeli múltjára. Waldheim hatéves elnöki periódusa alatt nem

[79] UNTERBERGER, Andreas: *Ausztria esete a múlttal és Európával.* In: Európai utas, 2000/1. http://www.hhrf.org/europaiutas/20003/24.htm

[80] MERZ, Carl – QUALTINGER, Helmut: *Karl Úr.* Kortina Kiadó, Budapest, 2005. 11.

[81] Albrich: i. m. 81.

[82] GEHLER, Michael: *Die Affäre Waldheim: Eine Fallstudie zum Umgang mit der NS-Vergangenheitin den späten achtziger Jahren.* In: Steininger – Gehler: i. m. 358.

[83] A bizottság álláspontjáról uo. 372–377.

kapott meghívást nyugati országba, csak II. János Pál fogadta a Vatikánban. A Die Zeit úgy fogalmazott, hogy Herr Kurt lépett Herr Karl helyére.[84]

Míg az egymás követő német kancellárok (Helmut Kohl, Gerhard Schröder, Angela Merkel) egyike sem tartotta fontosnak, hogy a különböző évfordulókon állásfoglalást adjon ki a történtekről, addig az osztrák politikusokat az 1980-as évek közepe óta erősen foglalkoztatja a kérdés. 1986 és 1988 között heves viták zajlottak Ausztriában a nemzetiszocialista múltról, amelyek az anschluss 50. évfordulóján érték el csúcspontjukat. Waldheim televíziós beszédében így fogalmazott: *„Nem szabad elfelejtenünk, hogy a nemzetiszocializmus legvadabb fogdmegjei közül sokan osztrákok voltak. Voltak az áldozatok és a tettesek között is osztrákok. Nem kelthetjük azt a benyomást, mintha semmi közünk nem lenne az egészhez. Természetesen nem létezik kollektív bűnösség, mégis az Osztrák Köztársaság államfőjeként bocsánatot szeretnék kérni azokért a bűntettekért, amelyeket osztrákok követtek el a nemzetiszocializmus jegyében.”*[85]Ugyanakkor hozzátette, hogy *„államként Ausztria volt Hitler első áldozata. Ez vitathatatlan. Annak ellenére, hogy – ahogy egyetlen másik ország sem – éveken keresztül ellenállt a Harmadik Birodalom politikai és gazdasági nyomásának, legyőzték. Mindamellett a nemzetközi államok közössége sem nyújtott semmilyen segítséget az agresszióval szemben.”*[86]

Az 1986-ban kancellárrá választott Franz Vranitzky először felmondta a kiskoalíciót a Jörg Haider vezette Szabadságpárttal, majd több beszédében is – első osztrák kormányfőként – határozottan elítélte a múltban történteket: *„Ausztriának felelősséget kell éreznie azért a szenvedésért, amelyet ha nem is az állam, de a polgárok okoztak más embereknek és népeknek.”* 1993. július 9-én első osztrák kancellárként járva Izraelben így fogalmazott: *„Vállaljuk történelmünk minden tényét és népünk minden tagjának tetteit, a jókat éppúgy, mint a rosszakat, és ugyanúgy, ahogyan igényt tartunk a jókra, ugyanúgy bocsánatot kell kérnünk a rosszakért.”*[87] 1995-ben nemzeti alap jött létre a nemzetiszocializmus áldozatainak, illetve hozzátartozóinak támogatására. 2000. február 4-én a Néppárt a Szabadságpárttal írt alá koalíciós megállapodást, és a történelemben először a kormánytagoknak a Hofburgba vezető földalatti folyosót kellett igénybe venniük. 14 európai állam azonnal szankciókat vezetett be Ausztria ellen, és az ország még nagyobb imázsvesztést szenvedett el, mint a Waldheim körüli viták idején. A balga szavakat azonban nem követték tettek, és szeptember 12-én feltűnés nélkül eltörölték a szankciókat.

Az anschluss-szal kapcsolatos egyik nézőpont a Német Birodalom által kikényszerített annexióra, Ausztriának és az osztrákoknak az agresszív német imperializmus *„első áldozataként”* való bemutatására helyezi a hangsúlyt. Ezzel szemben a korban, sőt részben ma is sokan a hőn óhajtott, az ausztriai németek akaratának teljességgel megfelelő anschluss eljöveteléről beszélnek. Ezen két, párhuzamosan futó interpretáció mellett ma, amikor Ausztria természetes jelenség, a múlt árnyalt bemutatása és kritikus szemlélete került előtérbe, ez a szembenézés – bár már két évtizede tart – még korántsem ért véget. Ausztria 2005-ben emlékezett a Harmadik

[84] Uo. 391.
[85] Uo. 380.
[86] Uo. 408.
[87] Lendvai: i. m. 204.

Birodalom összeomlására, az osztrák államszerződés aláírására, illetve az Európai Unióhoz való csatlakozás évfordulójára. Ugyanakkor az év elején végzett közvélemény-kutatás adatai szerint az osztrákok 55%-a, a harminc éven aluliak 72%-a nem tudta, mit is ünnepeltek.[88] 2006-ban Heinz Fischer köztársasági elnök úgy vélekedett, hogy az osztrákok *„milliónyi, hősiességgel és vétkekkel, kollaborációval és elutasítással, bátorsággal és gyávasággal teli külön-külön életutat jártak be… Nem lehet helye sem az általános elítélésnek, sem az általános felmentésnek. Vállalnunk kell a differenciálás sokkal fáradságosabb útját, az egyéni felelősséget, a bocsánatkérés és a megbocsátás és mindenekelőtt a jövőt szolgáló tanulás útját."*[89]

A 2008 februárjában készült felmérés szerint az osztrákok többsége szeretné lezárni hazája történelmének a náci uralomhoz kapcsolódó fejezetét; a családokban egyre kevesebb szó esik az anschlussról (1988: 10%, 2008: 7%). Egyre kevesebben gondolják, hogy a legtöbb ember kívánságának megfelelően történt a csatlakozás a Német Birodalomhoz (1988: 50%, 2008: 38%; a fiatalok körében 30, az egyetemet végzetteknél 54%). Az eseményekről szóló tájékoztatást pedig egyre többen érzik objektívnak (1988: 20, illetve 32%), de ugyanennyien továbbra is egyoldalúnak.[90]

A hivatalos állami aktus *„a német csapatok ausztriai bevonulásának"* 70. évfordulójáról volt hivatott megemlékezni. Kisebb botrányt kavartak Habsburg Ottó szavai az Osztrák Néppárt egyik megemlékezésén: *„Azokkal az újra és újra felmerülő, megszégyenítő vitákkal kapcsolatban, hogy az osztrákok tettestársak vagy áldozatok voltak, azt kell mondanom, nincs még egy állam Európában, amelyiknek több joga lenne önmagát áldozatnak tartani."* Hitler bécsi fogadtatását pedig az utolsó magyar király fia egy labdarúgó mérkőzéshez hasonlította: *„Ha valahol nagy felfordulás van, akkor sokan jönnek és ujjonganak."*[91]

[88] Uo. 24.
[89] Uo. 34.
[90] *Die Presse,* 2008. március 8, http://diepresse.com/home/politik/anschluss/368335/index.do
[91] LEONHARD, Ralf: *Gedenken in Wien ohne Seitenhiebe.* 2008. március 11. http://www.taz.de/1/archiv/print-archiv/printressorts/digi-artikel/?ressort=au&dig=2008%2F03%2F13%2Fa0110&cHash=bbc5995e3c